

nější a zaujmeme stanovisko k pokusům jiné organizace 'produkce společnosti lidské a jiného rozdělení přebytků produkce než je nyní obvyklé.

Takovýto je zhruba obsah a myšlenkový postup spisu „Národohospodářská teorie, socialisační pokusy a soukromohospodářská skutečnost“. Jednotlivé jeho oddíly jsou však psány spíše jako samostatné přednášky. Tím se stalo, že se někdy táž myšlenka na různých místech opakuje, snad na újmu jednotnosti a stručnosti díla, ale má tento způsob podání výhodu, že se dá čísti každý jednotlivý oddíl spisu jako samostatný celek.

Půda. Zemědělská produkce.

Více než kterákoli jiná potřeba lidstva roste potřeba potravin, a poněvadž potraviny, ať jsou původu rostlinného nebo živočišného, mají svůj zdroj v půdě, jsou nároky na plodiny půdy stále větší a větší. Rostou nejen tím, že lidstva početně přibývá, ale i tím, že potřeby lidí kvantitativně a hlavně kvalitativně rostou. Přibývá spotřeby jemnějších a ušlechtlejších zemědělských plodin: kultivovanějších obilín a bělejších mouk, přibývá spotřeby ušlechtlejších druhů masa; produkce těchto lepších potravin je vešměs poměrně obtížnější, choulostivější a méně vydatná než druhů obyčejnějších, hrubších, nižších kvalit. Mimo to má u produkce zemědělské půda vliv rozhodující, na rozdíl od výroby průmyslové, u níž má půda úlohu podřízenou, pasivní, jsouc pouhým jejím stanovištěm, a vliv půdy jako spolupůdčinitele produkčního ustupuje tu proti ostatním nákladům do pozadí. Nepřímo má půda ovšem i pro výrobu průmyslovou význam značný, neboť výroba průmyslová zpracovává vešměs přírodní produkty půdy, a živobytné potřeby průmyslového dělnictva jsou rovněž hlavně produkty zemědělské. Výroba zemědělská se nedá mimo to, když bylo dosaženo na daném pozemku určité meze intenzity produkce, ani vydatněji urychlit, ani jinak hustším osevem, hojnějším mrvením nebo lepším obděláním půdy a jinými zařízeními tak upravit, aby rostly souběžně, jak se poměrně znásobují přidávaná kvanta vynaložené práce a obětovaných věcných pomůcek, také relativně přirosty přebytků sklizně, poněvadž není dosud možno nějak uměle libovolně zvýšiti potřebné teplo, vláhu a vůbec plodivost půdy. Proto se mluvívá u výroby zemědělské o zákonu klesající produktivity půdy.

Nejlépe dal by se tento zákon stopovati na případech, kde by byl dán a zůstával týž stupeň technické vyspělosti výroby i týž určitý stupeň organisace výroby, totiž určité kombinace kvant složek výrobních. Zprvu dává stejnoměrné zvýšení kvant všech složek výrobních o nějaký poměrný díl dosavadního jakéhosi základního úhrnu nákladů vskutku vyšší kvantitavné přírosty produktu, než odpovídá onomu poměru zvýšených produkčních nákladů; později však, na dalších stupních takto poháněné produkce, přidávají-li se další poměrné díly nákladů produkčních, za základ našich úvah vzatých, nastává pokles přibývajících kvant produktu. Tedy zvýší-li se kvanta dosavadních všech obětovaných složek, dejme tomu, o čtvrtinu dosavadního úhrnu, za východisko našich výpočtů zvoleného, čili jsou-li zvýšeny všechny produkční náklady souměrně pětčtvrtinkrát, vydá přidaná pátá čtvrtina více než čtvrtinu produktu předešlého stavu, a celková sklizeň bude tedy větší než pět čtvrtin předešlého úhrnu; podobně relativný přírost produktu po přidané šesté čtvrtině nákladů bude větší než byl přírost při páté čtvrtině. Později však nastane obrat a nebudou již přidávané nové čtvrtiny nákladu dávatí stále poměrně rostoucí kvanta produktu, nýbrž počnou tyto přírosty umiňovati, klesati.

Je otázkou, zda má ona mez nejvyšší poměrné produktivity také vliv v praktickém životě?

Především třeba si všimnouti, že tento obrat v relativné produktivitě, když byla dosažena řečená nejvyšší mez poměrné produktivity, nemusí také znamenati pokles produktivity veelku; naopak, pokud způsobují přidávané další jednicové soubory nákladů vůbec ještě vzestup celkového úhrnu produkce, pokud tedy onen relativný přírost, na přidávané jednice připadající, není menší než ony nově přidávané náklady samy, potud zesilovaná výroba dává ještě stále rostoucí ryzí kvantitativné přírosty, třeba tento vzestup byl pomalejší než dříve; teprve když posléze přidaná souborová jednice nákladů se ani sama nenahradí novým přírostem sklizeného produktu, počne i celkový ryzí přebytek produkce klesati. A přestane-li posléze hrubá sklizeň vůbec stoupati, je další pohánění produkce zvyšovanými produkčními náklady zřejmě ne hospodárné.

Kdyby tedy záleželo na tom, produkovati zemědělských plodin pokud možná nejvíce, ať by produkce jich byla sebe dražší, poháněla by se produkce po mez nejvyšší celkové abso-

lutné produktivity; kdežto mez nejvyšší relativné produktivity by byla rozhodnou, kdyby šlo sice o to, produkovati pokud možná nejvíce, ale s výhradou, aby se kvotové přírosty zvyšovaných nákladů zmnožovaly vyšší měrou než dosud, tedy kdyby některé zemi záleželo na tom, aby byla potravině soběstačná, a dosáhla již tohoto cíle poměrně značnou intenzitou zemědělské produkce, na níž by se pěstba tedy musila udržovati na každý způsob, mimo jiné snad i proto, aby se vůbec půda využítkovala a neležely v ní ladem dosavadní oběti, jichž odtud za daných poměrů bez větších škod ani vybavití nelze, a pak chtěla takováto země dosavadní spotřební úroveň obyvatelstva přece ještě dále vlastní produkcí zvýšiti, ale s podmínkou, aby se nové náklady, na další zintensivnění pěstby obětované, silněji v hrubé produkci uplatnily než dosud, poněvadž v jiných oborech domácího podnikání by bylo lze jimi vskutku dosíci takovýchto vyšších reálných výnosů. Oba tyto případy jsou za dnešní doby tedy spíše výjimkami. V pravidelných poměrech rozhoduje dnes v prvé řadě mez celkové průměrné nejvyšší reálné výtěžnosti čili celkové průměrné produktivity, totiž kolik hrubé anebo ryzí sklizně připadá na každou jednici všech dosud obětovaných nákladů produkčních, poněvadž každý podnikatel počítá, jak se pěstba celkem se zřetelem na náklady provozovací vyplácí, a dle toho buď pěstbu rozšiřuje a pohání nebo obmezuje a dále nezesiluje.

Znáznorněme si vše konkrétními čísly.

Varianta	Náklady	Hrubá sklizeň (absolutná produktivita)	Relativný přrost		Ryzí přebytek produkce (celková ryzí produktivita čili celková rentabilita)	Celkový průměr ryzího přebytku na jednici nákladů (průměrná ryzí produktivita čili průměrná rentabilita)
			hrubé sklizně (hrubá relativná produktivita)	Průměr sklizně na jednici nákladů (hrubá průměrná produktivita)		
1.	100	166	—	1.66	66	0.66
2.	125	210	44	1.68	85	0.68
3.	150	260	50	1.73	110	0.73
4.	175	318	58	1.81	143	0.81
5.	200	371	53	1.855	171	0.855
6.	225	416	45	1.849	191	0.849
7.	250	448	32	1.79	198	0.79
8.	275	460	12	1.67	185	0.67
9.	300	460	—	1.53	160	0.53

Mez nejvyšší relativné produktivity byla tu dosažena na stupni 4., celkově průměrně nejvydatnější byla produkce na stupni 5. Nejvyšší relativná produktivita a nejvyšší průměrná produktivita nespádají v totéž údobí 4., poněvadž stupeň 5. trávil ještě z ryzího přebytku stupně 1. a z vydatnějších přískoků stupňů dřívějších; čím vyšší jsou tyto bez obětí nabývané přebytky produkční na extensivnějších stupních produkce, tím déle z nich mohou pozdější léta intenzivnější pěstby trávit a tím více se obě údobí rozejdou.

Se stanoviska soukromohospodářského byla by tedy produkce na 5. stupni nejvýhodnější. Ale přes to by se rozhodl i soukromohospodářský podnikatel za některých okolností produkci ještě zintensivněti, kdyby totiž nemohl své volné kapitály jinde tak umístiti, aby mu vynášely více než tu, anebo kdyby musil zemědělskou produkci provozovati, jen aby se vůbec půda využítokovala a neležely ladem oběti na její ziskání věnované, zvláště v rozvíjejících se teprve krajích zemědělských, kde jiného bohatství než půdy nebývá, po případě aby se u menších hospodářstev zhruba soběstačných tímto způsobem umožnilo větší měrou využítovati práci domácích příslušníků, jež se jinak výdělečně zaměstnati snad ani nedá.

(Je-li na stupni 7. úhrnný ryzí přebytek 198 proti 171 na stupni 5., bude výhodno produkci poháněti v takovýchto výjimečných případech snad po stupeň 7., po němž nastává teprve rychlejší pokles celkové průměrné vydatnosti produkce — produkce na stupni 8. je přibližně na rovni se stupněm 1.; zřejmě neekonomickou stává se produkce od stupně 9., kde ani hrubě sklizně již nestoupají, a náklady rostou.)

Jakkoli mez nejvyšší relativné produktivity nemá tedy v dnešních soukromohospodářských poměrech v pravidelných případech valného praktického vlivu na rozsah zemědělské produkce, poněvadž rozhoduje, předpokládáme-li stálost cen, celková průměrná sklizeň na jednici nákladů připadající a celkový průměrný kvantitativný ryzí přebytek produkce na jednici nákladu vybývající, přece jen se stanoviska theoreticko-národohospodářského třeba poukázati, že pokles relativných ryzích přebytků produkce při produkci vyššími produkčními náklady poháněné a stagnace hrubých kvant sklizní mohly by býti nebezpečné u plodin nezbytně lidstvu potřebných, jež by musily býti tedy produkovány stůj co stůj, a bylo dosaženo této nejvyšší

meze všeobecně, všude, a nedala se úhrnná produkce na naší zemi celkem již stupňovati.

Zatím však nemá zákon o klesající plodnosti půdy a zvláště ne zákon o klesající relativné plodnosti půdy, v kterémžto smyslu se o něm obyčejně uvažuje, praktického dosahu hrozivého, přes to, že podmanění si svrchu zmíněných ostatních přírodních spulčitelů produkce mimo půdu, jimiž by se dala zemědělská produkce vydatně vzpružiti, je hudbou daleké budoucnosti. Je totiž ještě dosud zemědělská produkce i v pokročilejších kulturních zemích poměrně málo vyspělá a má ještě daleko k dosažitelnému technickému a organizačnímu optimu a tím i k mezi produktivity. Mimo to je na zemi tolik pozemků nezabraných dosud v úsilovnější zemědělskou pěstbu, že se dá po nedohlednou dobu čelití důsledkům zmíněného zákona, i kdyby nebylo technických a organizačních pokroků, jimiž se pěstba zesiluje v mezích dané přirozené plodnosti půdy a daných atmosferických vlivů. Spíše rozhoduje a bude rozhodovati při produkčních nákladech zřetel na jejich hospodářskou úspěšnost čili na reálnou výnosnost, ježto pěstba zemědělských plodin na pozemcích odlehlejších a zabírání pozemků čím dál méně úrodných a méně vhodných vyžaduje mnohem větších nákladů zařizovacích, udržovacích a vlastních nákladů provozovacích. Tedy vedle produktivity vystupuje do popředí celková reálná rentabilita zemědělské produkce, to jest výhodnost její v tom směru, zda dovede obyvatelstvo úspěšně touto produkcí využítkovati půdu, trčící v ní »kapitály«, a svoji práci, aby dávaly aspoň takové průměrné reálné neb naturální užítky, jakých by bylo možno dosíci v jiných domácích odvětvích produkce, poněvadž by v opačném případě bylo výhodnější opatřovati si část zemědělských plodin z ciziny směnou za průmyslové tovary domácí, pokud tato průmyslová výroba je dle daných poměrů možna, ježto by se tímto způsobem hlavně za menší oběti práce, ovšem za předpokladu, že by se udržovaly zásoby ostatních věcných hospodářských statků neztenčeny, získávalo z ciziny více plodin, než by se touto prací mohlo doma produkovati.

Předpokladem této reálné rentability a v pravidelných případech jejím ukazatelem je za dnešních poměrů rentabilita soukromohospodářská, to jest obětované soukromohospodářské náklady musí býti získanými produkty nejen nahrazeny, ale musí poskytovati ještě produkčních přebytků, tedy

za předpokladu stability cenové musí poskytovatí cenových přebytků. Neboť pokud není produkce ani soukromohospodářsky výnosná, nemůže býti ani reálně úspěšná, mimo případy nepravidelných přesunů cenových, jež však mohou býti jen do-
sahu pomíjivého, a tím méně může býti nějak národohospodář-
ský a sociálně úspěšná, jež by měla zejména na zřeteli i zvýšené
požadavky spotřební a kulturní zúčastněné na produkci práce
a všech vrstev národa, tedy všeho konsumentstva; třeba že ne
každá soukromohospodářsky úspěšná produkce by byla naopak
tím již také úspěšná reálně, anebo dokonce národohospodářsky
a sociálně, poněvadž se může díti poměrně dosti dlouho na úkor
při produkci užitých zásob věcných statků anebo na úkor zdat-
nosti výrobního činitele práce.

Za dnešních hospodářských poměrů lidstva a světových
styků není třeba míti obav, že by nastal nedostatek zemědělských
plodin; spíše jde o to, aby země s nedostatečnou zemědělskou
produkcí nemusily příliš mnoho své práce věnovati na opatření
potravin z ciziny na úkor ostatních kulturních potřeb a nebylo
tímto způsobem lidstvo zatlačeno ve svém vývoji zpět. Pak by
nabyla produktivita půdy i s praktického hlediska většího vý-
znamu, než má za dnešních poměrů. Ale prozatím jsou i tyto
obavy zbytečné.

Mimo to měla by produktivita větší význam u hospodář-
stev soběstačných, jež si produkují sama zhruba vše, čeho po-
třebují, a u nichž výkony pracovní rodinných příslušníků se ne-
dají jinak zužitkovati a nedá se ani sám pozemek snadno zpeně-
žiti, tak že se pak výkony pracovní soukromohospodářsky ne-
oceňují a rovněž na pozemek se nazírá jako na stálé rodinné pří-
slušenství a nezbytný pramen obživy, na jehož zcizení se vůbec
nedá pomýšleti. Tu se pak nepočítá, které náklady snad dříve na
jeho zlepšení byly učiněny, nepočítají se oběti práce, jež obnova
polního nářadí a ostatních potřebných zařízení vyžadovala a vyža-
duje, tak že se v tomto případě stupňuje produkce potud, pokud
stoupají zdánlivě ryzí přebytky produkce nebo snad dokonce
pokud stoupají hrubé sklizně. Tak domkář v odlehlých
horách, pěstující brambory výhradně jen pro svoji spotřebu, ne-
bude počítati, kolik práce jejich pěstbě věnoval, ani zda poli dal
více nebo méně mrvy, a bude vše stupňovati tak, aby sklídl
brambor pokud možno nejvíce.

Rovněž by nabyla produktivita půdy zdánlivě většího vlivu,

kdyby se změnila nynější organizace hospodářského života lidstva a místo dnešní jeho konstrukce na základě soukromého vlastnictví půdy, svobody směn a smluv pracovních a na zásadách soukromohospodářské úspěšnosti vybudoval se hospodářský život lidstva na principech komunismu majetku i práce, kde by se práce necenila a neodměňovala dle kvality a účinků, nýbrž se mechanicky reglementovala a přidělovala. Pak by se ovšem o soukromohospodářské rentabilitě nedalo mluvit, ale také produktivita by ustupovala vlastně do pozadí, poněvadž by náklady produkční byly velmi neurčitě dány, a mimo to produkovalo by se, bylo-li by třeba, i nad mez hrubé celkové absolutné produktivity, ba snad i substančně schodkově, i pokud se týče materiálních pomůcek produkčních, i pokud se týče práce. Kam by takovéto hospodářství vedlo a dala-li by se pak i jinak udržeti stěžejní zásada hospodářského života: nejmenšími obětmi největší úspěchy, anebo čím by se nahradila, je jiná otázka.*)

Poněvadž tedy zatím netřeba míti ani do daleké budoucnosti obav, že by nastal jako důsledek zákona o klesající produktivitě půdy za dnešních světových hospodářských poměrů a styků nedostatek zemědělských plodin, je i u zemědělské produkce směrodatné, aby se za daných produkčních poměrů a za platných stabilních cen zemědělských produktů a ostatních spotřebních hospodářských statků produkovalo s o u k r o m o h o s p o d á ř s k y m e j v ý h o d n ě j i, a dle této soukromohospodářské rentability se řídí v daných poměrech i rozsah produkce. V mezích této soukromohospodářské rentability, pokud není produkce jinak organisována než soukromohospodářsky, se mohou řešiti teprve požadavky úspěšnosti národohospodářské a sociální.

Produktivita a rentabilita představují zdánlivě jakési dva protilehlé póly: produktivita hledí, aby se vyrobilo pokud možná

---

*) V národohospodářské teorii připisoval se zákonu o ubývající produktivitě půdy veliký význam a uváděl se vedle zásady o hospodárnosti jako základní její pilíř. Schumpeter (Das Wesen und der Hauptinhalt der theoretischen Nationalökonomie, Lipsko 1908, str. 379) považuje tento zákon za pouhou technickou skutečnost, nemající pro výstavbu soustavy národního hospodářství zásadního významu. Dochází k tomuto úsudku se stanoviska ryze theoretického, kdežto my ukazujeme, že nemá zákon ten v dnešních poměrech dosahu praktického, jsa zatlačován rentabilitou a jejím problémem cenovým. V novější době poukazuje se ostatně častěji, že zákon ten není výlučným příznakem produkce zemědělské a platí do jisté míry i v produkci průmyslové.

nejvíce, a poháněla by produkci stále víc a více, pokud by skýtala poměrně anebo snad dokonce i jen absolutně rostoucí kvanta produktů, nehledíc na spotřebovaná kvanta hmotných statků jiných, zejména tedy kdyby šlo o produkt, jehož je lidstvu nezbytně třeba a který by se musil produkovati stůj co stůj; kdežto produkce, jež jde za cílem nejvyšší soukromohospodářské rentability, by hleděla vyráběti soukromohospodářsky nejlevněji a přestala by vyráběti, jakmile by se výroba nevyplácela, byť se dalo vyráběti ještě mnohem více.

Křivka znázorňující vývoj produktivity by měla tedy stopovati kvanta produkovaných statků a doporučovala by poháněti a stupňovati produkci potud, pokud by kvoty nově přidávaných nákladů produkčních in natura k nákladům dosavadním dávaly od stupně k stupni poměrně rostoucí množství produktů (vzestup relativné produktivity) anebo pokud by trval aspoň celkový vzestup kvant sklizených produktů (vzestup absolutné produktivity). Kdežto křivka rentability znázorňuje, jak se jednice obětovaných nákladů produkcí průměrně zmnožila, v kterém poměru jsou sklizně k obětovaným nákladům, a doporučovala by produkci dále zvýšenými produkčními oběťmi nestupňovati, jakmile by tato kvantitativná či reálná výnosnost (rendement) dále nestoupala, po případě kdyby poklesla pod stupeň výnosnosti, jíž lze v jiných oborech produkce dosáti.

Vystihujeme-li tyto výsledky místo naturálně v peněžních cenách, ničeho na věci nemění, a nejsou zavedené ceny peněžní do těchto výpočtů nijakou závadou, předpokládáme-li stabilitu cenovou. Rozdíly mohou nastati teprve pak, kdyby se peněžní ceny buď některých produkčních nákladů anebo peněžní ceny produktu z dosavadního statického stavu jednostranně vychýlily. My víme, že se to vskutku v praktickém životě stává, zejména ceny zemědělských plodin kolísají pod vlivem mnohých okolností, jež nabývají konkrétní formy větší nebo menší nabídkou a poptávkou, jimiž se pak uvede v pohyb celý soubor cen všech ostatních statků.

V ustálených poměrech však — a ty musíme při svých rozbořech zatím předpokládati — jsou peněžní ceny za dnešní úpravy hospodářského života a produkce zvláště, organisované na základě soukromého vlastnictví prostředků výrobních a volné soutěže na trhu těchto pomůček produkčních, na trhu práce i produktů, celkem spolehlivou

náhražkou za bezprostřední nějaké měření kvant a kvalit statků, pokud by bylo vůbec možné, a zejména neruší nijak náš prozkum otázky produktivity zemědělské produkce.

Vždyť je úplně jedno, nahradí-li se produkcí spotřebované suroviny a zničené nástroje a stroje naturálně anebo se zadrží na jich nákup druhdy věnovaný peníz z ceny produktu. Podobně je jedno, nahradí-li se úbytek produkční schopnosti půdy, produkcí způsobený, mrvou in natura, nebo se zadrží potřebný na ni peníz, anebo se snad i jen srazí tato částka s ceny pozemku, zvláště zcizuje-li se v té době.

Obtížnější jsou poměry u práce. Tu za dobu produkce pracovníky spotřebované hospodářské statky nejsou v přímém vztahu s vykonanou prací, ani s výrobní nebo tržní cenou práce a samo zachování dosavadního stavu, pokud se počtu obyvatelstva a jeho pracovní zdatnosti týče, je otázkou velmi nesnadno řešitelnou, nehledě ani k ostatním problémům choulostivé otázky populační, jež s touto věcí souvisí, a k dalším zmíněným požadavkům národohospodářským a sociálním. Ostatně je i sama volná soutěž nabídky práce a poptávky po práci přes to, že zdánlivě trvá, jak již dotčeno, velmi problematická, ježto dělník, nabízí práci, je v jakémisi stavu nouzovém, kdežto poptávka má v rukou téměř faktický monopol. Ale o tom budeme míti příležitost pojednat na jiném místě. Zde mám zatím stačič, že berou se u práce za základ skutečně placené mzdy, tedy stanovisko soukromohospodářské je i tu směrodatné, jak jinak ani býti nemůže, nechceme-li utonouti v přívalu otázek, jež v podstatě ani do vlastních hospodářských úvah nenáleží, jsouce spíše povahy morální, etické a snad i otázkami moci.

Zavedení jednotného hodnocení všech složek produkčních cenami peněžními má dále však mimo jiné i tu výhodu, že je pak možno stopovati vývoj produktivity, i když se pošine vzájemný poměr mezi složkami produkčními, ať již zdokonalením techniky produkční anebo změnami organizačními; kdežto při úvahách na základě kvant spotřebovaných různorodých prostředků produkčních musili bychom se obmeziti jen na případy, kde by se všechny složky produkční postupně rovnoměrně zvyšovaly. Ve skutečném životě však zintenzívnění produkce bývá způsobeno a provázeno hlavně změnami produkční techniky a organizace složek produkčních a ne jen mechanickým znásobením složek produkčních, a proto má jednotné hodnocení všech

nákladů produkčních peněžními jednotkami, peněžními cenami za ně druhdy placenými, i veliký význam theoretický.

Ale na druhé straně tím, že běříme v úvahu při produkčních nákladech výrobní ceny spotřebovaných hmotných pomůcek a při úbytu substance u dolů nebo mohoucnosti produkční u půdy spokojujeme se náhradou přiměřené kvoty zaplacené druhdy peněžní sumy jako úplaty za nabyté k nim vlastnictví, a u práce konečně uvažujeme prostě jen o placené mzdě: tím vším postavili jsme se na jakési stanovisko užší, jež vyhovuje sice poměrům dnešní hospodářské organisace, ale selhalo by v poměrech jiných.

Selhalo by ne proto, že by se pak hleděla stopovati nějaká produktivita »národohospodářská« v tom smyslu, aby se braly v úvahu také neosvojené statky a dary přírodní — těmi nebude se moci konkrétně obírat ani sebe komunističtěji organisovaná kolektivita — nýbrž budou i pak východiskem úvah »hospodářské« statky, totiž statky, jichž nabývání stojí oběti, na rozdíl od statků volných nebo nezabraných — ale proto, že by s odstraněním soukromohospodářských zásad a zejména s uspořádáním produkce na jiných základech než soukromohospodářských zmizela zároveň nynější volná soutěž, volný trh a ceny tržní, a bylo by nutno vše budovati na jiných základech vůbec. Pak by ostatně možná i sám zákon o klesající produktivitě půdy i v širší své »naturální« koncepci ustoupil do pozadí.

Ale na druhé straně nesmíme si ani pojem rentability představovati tak soukromohospodářsky zúženě, jako by bylo možno dnes produkovati nějakým bezohledným způsobem, kterým by se vydírala půda, plýtvalo se produkčními silami a dary přírody a ničila se pracovní schopnost dělnictva. Vždyť právě vlastní materiální zájmy: záchova majetku a zvýšené výdělky, jež zvětšená produkce umožňuje, tudíž i záchova vyškolených pracovních sil, jsou prozíravějšímu podnikateli ukazateli, jak si má vésti, aby rentabilita jeho podniku byla trvalá. Dochází tu tedy samo sebou k jakési sociálně a dílem i národohospodářsky sladěné rentabilitě, k jakési širší, vyšší, celonárodní soukromohospodářské úspěšnosti produkce, naproti pouhému krátkodechému a bezohlednému výdělkářství, jak je zastávali druhdy merkantilisté.*)

*) Je úplně zbytečno, vymýšletí pro tuto jakousi »vyšší« rentabilitu, na rozdíl od pouhých peněžních zisků a výdělků, nové kategorie pojmové, jako činí někteří říšskoněmečtí autoři (Schmalenbach); chtějí totiž rozlišovati podnikatele jako soukromohospodářské vlastníky podniků (Privatwirtschaftler)

V podstatě sledují tedy produktivita i rentabilita, jak jsme viděli, týž cíl a liší se za dnešních našich poměrů spíše jen různým početním postupem při rozvrhu produkovaných kvant a zjišťování produkčních úspěchů se zřetelem na ty neb ony složky produkčních nákladů.

A tu se vyskytá při výpočtu rentability ještě další otázka. Dnešní podnikatel, uvažuje-li o výnosnosti produkce, musí míti zřetel mimo na obětované přímé náklady výrobní také na »finanční kapitál« v produkci investovaný a po čas produkce vázaný, utkvělý v nákupní ceně pozemku, všech pomůcek produkčních, surovin a potravin pro zaměstnané ve výrobě pracovníky. (Jednáme o něm v samostatném oddíle dalším.) Poněvadž podnikatel by mohl zmíněné produkční prostředky za úplatu propachtovati a pronajmouti, zapůjčiti, po případě prodati a peníze za ně stržené uložit na úrok, předpokládá právem, že mu i produkce, má-li slouiti výhodnou, nahradí tento úrok, který by mu z uložených peněz bez jakékoli práce plynul. Někdy ostatně podnikatel produkce tento úrok vskutku platí, totiž pak, opatřili si všechny produkční prostředky, včetně půdy, na úvěr.

Započítáme-li tento úrok do produkční kalkulace, sníží se poměrný ryzí výnos na jednici nákladů připadající a sníží se zdánlivě nejvyšší dosažitelná mez rentability a pošine se zároveň na pozdější přidávanou pořadovou jednici nákladů. Kdyby se v našem svrchu uvedeném ukázkovém výpočtu rentability započítal i tento úrok, změnily by se výsledky takto:*)

Varianta	Náklady (vlastní náklady + úrok)	Průměr hrubé sklízně na jednici nákladů (včetně úroků)	Ryzí přebytek produkce (po započtení úroků) čili celková rentabilita	Celkový průměr ryzího přebytku na jednici nákladů (včetně úroků) čili průměrná rentabilita
1.	100 + 46	1.136	20	0.136
2.	125 + 47.5	1.217	37.5	0.217
3.	150 + 49	1.306	61	0.306
4.	175 + 50.5	1.410	92.5	0.410

a podniky jako samostatné hospodářské útvary, jejichž studiem se mají obíratí »soukromohospodáři« (Betriebswirtschaftler), na rozdíl od národohospodářů. Také se nemohu rozehřáti pro název »going concern« (podnik v chodu), v Americe užívaný.

*) Cassel započítává při své konstrukci křivek rentability místo úroků rentu pozemkovou, a to stálým číslem, a běžely by tedy obě jeho křivky rentability rovnoběžně, kdežto zde úrok ustavičně stoupá, tak že by se obě naše křivky rentability sblížovaly.

Varianta	Náklady (vlastní náklady + úrok)	Průměr hrubé sklízne na jednici nákladů (včetně úroků)	Ryzí přebytek produkce (po započtení úroků) čili celková rentabilita	Celkový průměr ryzího přebytku na jednici nákladů (včetně úroků) čili průměrná rentabilita
5.	200 + 52	1.472	119	0.472
6.	225 + 53.5	1.493	137.5	0.493
7.	250 + 55	1.468	143	0.468
8.	275 + 56.5	1.387	128.5	0.387
9.	300 + 58	1.284	102	0.284

Ale započítáváme-li úrok nebo jej nezapočítáváme, jde tu zase jen o rozdíly formální, početní. Je totiž, prakticky vzato, úplně jedno, odpočítá-li podnikatel onen kalkulační úrok od docíleného skutečného přebytku produkce a nazve zbytek ryzím podnikatelským ziskem a uvažuje, kolik produktu poskytlá pěstba mimo obvyklý úrok na každou jednici skutečně obětovaných nákladů, v něž tedy nepočítal úrok, anebo kalkulační úrok předem od přebytků produkce neodpočítává a uvažuje, kolik vynesla zmíněná jednotka skutečného produkčního nákladu úhrnem, to jest, jak se do produkce investovaný kapitál v celku množoval, kolik procent vynášel se vším všudy.

Tato otázka rozvrhu přebytku produkce má význam pro teorii národohospodářskou, zda totiž tvoří úrok a pozemková renta, o níž budeme jednati dále, tak řečené nutné náklady produkční, jež má každá produkce uhraditi, či nikoli. V prvním případě by nebyla za nynější soustavy soukromohospodářského podnikání udržitelna produkce, pokud by neuhrazovala v každém případě také těchto dvou nutných nákladů produkčních, a musil by býti o ně v nejhorším případě důchod za práci poskytovaný snížen, když by již ryzí zisk podnikatelův byl tak stlačen, že by bylo pro podnikatele výhodnější produkci zastaviti, je-li to možné bez větších ztrát na kapitále v pomůckách produkčních investovaných, poněvadž by mu jinde kynul zisk větší.

V praktickém životě se ostatně spíše úrok slučuje s podnikatelským ziskem v jedno a vypočítává se, kterak se množuje veškerý finanční kapitál produkcí vázaný a pro ni nutný, kolik vynáší celkem procent, a dle toho se buď produkce zvyšuje nebo se jen udržuje v dosavadních svých mezích anebo se opouští.

Neorganický rozchod rentability a produktivity může také nastati, uplatní-li se v cenách mimo uvedené vlivy nabídky, určené přírodou a danými hospodářskými poměry, některé

vlivy cizorodé: buď že se nabízejí v tuzemsku zemědělské plodiny z ciziny levněji, než je nabízí domácí produkce, nebo že se zdražují domácí ceny umělými opatřeními, jako dovozními cly a různými břemeny zdražovacích opatření sociálních. Pak zvýšenou ještě měrou producenti musí mítí na zřeteli výpočty rentabilitní a musí tomuto požadavku soukromohospodářské výnosnosti podřídití vše ostatní. Tvrdívalo se, že pokles cen obilí na evropských trzích koncem 19. století bude mítí neblahý vliv na zemědělskou produkci evropskou v tom směru, že ji zatlačí opět k pěstbě extensivnější, poměrně levněji prý produkující. Je sice pravda, že extensivnější produkce produkuje levněji, ale produkuje méně, a způsobují se tímto úbytkem národnému celku nevyužitím domácích pracovních sil a výrobních pomůcek a malou výnosností finančních kapitálů, investovaných v půdě a ostatních zařízeních, nepřímou velké škody. Bylo proto i oprávněné, že se zemědělství dovolává v takovýchto nepravidelných dobách aspoň zprvu celní ochrany. Ale trvalejší odpomoc je přechod k novým intenzivnějším formám zemědělského podnikání, snad dokonce k jakémusi polnímu zahradničení, k dobytčářství, jak některé země správnou cestu v tomto směru ukázaly. Návrat k formám extensivním byl by špatným lékem.

Kapitál hmotný a finanční.

Mimo půdu a práci je ke každé produkci třeba různých surovin a různých předem připravených a vyrobených pomůcek, jako budov, nástrojů a strojů. Má-li výroba býti produktivní, musí především poskytnouti náhradu za tyto spotřebované suroviny a opotřebované pomůcky a teprve co přebývá, je jakousi naturální výtěží produkce. I tu bylo by produkční hospodářství poměrně nejprůhlednější, kdyby se náhrada za tyto výrobní náklady dala naturálně, věcmi téhož množství a téže jakosti. U věcí v jednom období výrobním spotřebovaných by tento postup nepůsobil obtíží, zvláště ne tam, kde se produkují plodiny téhož druhu jako byla obětovaná surovina, tedy zejména náhrada osevu u produkce zemědělské; kdežto náhrada roční opotřebované kvoty u budov a u konstrukcí výrobních a dopravních, nářadí a nástrojů musila by se zatím provésti jen účetně: musil by se